

Fehér Józsefné

Fehér Józsefné

Az interjút készítette: Sárdi Dóra

Az interjúkészítés időpontja: 2002. január

• Életrajz

A nagyapám Schlesinger Jóska volt. A nagypapát nem láttam, mert akkorra már meghalt, amikor én születtem. Gondolom, Zalaegerszegen élt. Azt hiszem, kocsmájuk volt. A nagymamám Singer Malvin. Ő a deportálásban halt meg. Nagyon stramm, idős néni volt, az apukám nagyon szerette. Malvin nagyon vallásos volt. Sajtlit hordott. És amikor öreg volt már, vitték a templomba, de nem mondott volna le arról, hogy elmulasszon egy ceremóniát is! Az egyik lányánál, Pepinél lakott, amire én emlékszem. A Pepi kóser háztartást vezetett, kizárólag miatta.

A nagymama eredeti háza nagy volt, kétlakásos: elől is meg hátul is egy önálló lakás. Volt egy nagy veranda, be volt futtatva hajnalkával. Pár lépcsőn kellett felmenni a verandára. Akkor egy nagy konyha következett. Ott folyt az élet. Onnan nyíltak a szobák. A kocsmát nem ott volt, hanem azt hiszem, valahol a vasút felé volt. Ott béreltek egy helyiséget.

Tizenegy gyerekük volt. Ezek mind zalaegerszegiek voltak [A felsorolásból úgy tűnik, hogy tizenkét gyermekük volt, és csak születési helyüket tekintve voltak zalaegerszegiek. – A szerk.]. Mindenki magyarosított, csak az én apukám nem. Az egyik volt Dr. Sándor Márton. Ő orvos volt. Egy gyereke volt. Márton bácsi meghalt még deportálás előtt. Ilike, a lánya is meghalt [Auschwitzban 1944-ben].

Volt a Jenő. Ő Sándor Jenő lett. Zalaszentivánon lakott a családjával [Zalaszentiván kisközség Zala vm.-ben, 1920-ban a lakosság lélekszáma nem érte el az 1000 főt sem (900 fő). – A szerk.]. Neki is volt, azt hiszem, mézárós üzlete meg kocsmája, ha jól emlékszem. Akkor volt a Gizi, a férje Herczog Elemér volt. Ők felköltöztek Pestre. Aztán volt a Pepi. A férje Guttmann Náci volt. Marhakereskedő volt. Két gyerekük volt. A Pepiékhez le szoktunk menni, és akkor a Náci papa meg Pepi kártyáztak. Lementünk, mit tudom én, három órakor, hát úgy hatig ott kártyáztak.

Aztán volt a Julcsa. Jánosházán laktak a férjével, de borzalmasan vallásos lehetett, mert a nagymama oda szeretett menni, a Julcsához [Jánosháza Vas vm.-ben lévő nagyközség, lakosainak száma a század első évtizedeiben 4200 fő körül mozgott, élénk marha- és gabonapiaca volt. – A szerk.]. Volt a Manó, az földbirtokos volt, Likópusztán, Győr mellett volt birtoka. Aztán volt az Annus néni. Ő kozmetikus volt. Férjhez ment egy állatorvoshoz Sopronba. Akkor volt a Lotti Amerikában. Aztán volt a Pali. Ő Szabó Pál lett. Keszthelyen lett kereskedő [Keszthely a század első évtizedeiben még nagyközség, de járási székhely Zala megyében. Lakosainak száma 1910-ben

7500, 1930-ban már 10 600 fő volt. Számos közhivatala, iskolája és egyéb közintézménye volt. – A szerk.]. Aztán volt a Guci, Augusztá, de mi Gucinak szólítottuk. Ő is Győrben élt. Apukámnak volt egy ikertestvére, a Lina.

Az anyai nagymamám Hirschson Hermina, férjezett Löbl Imréné volt. A nagyapámmal nem találkoztam, azt hiszem, a születésem előtt halt meg. Csáktornyaiak voltak. Csáktornyán egyszer voltunk, az apukám is jött velünk [Csáktornya: járási székhely nagyközség Zala vm.-ben (Muraköz); lakosainak száma 1910-ben 5000 fő körül volt; számos járási szintű hivatala, iskolája (állami tanítóképző, polgári fiú- és lányiskola, iparostanonc-iskola), több gyára (pezsgőgyára, likőr- és konyakgyár, ecetgyár) és más közintézményei voltak, élénk fa- és gabonakereskedelme, valamint marhavásárai. A trianoni békeszerződést követően Jugoszláviához – amelyet 1929-ig Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak hívtak – került. – A szerk.]. Két gyerekük volt a nagyszüleimnek.

Melánia volt az én anyukám. Nándor volt a testvére. Nándor volt a fiatalabb. Ő Zalaegerszegen üzletvezető volt egy porcelánüzletben, ahol olyan porcelán műtűöket árultak, amiket az ember a vitrinbe tesz. Volt egy fia, az Imike. A családban otthon magyarul is beszéltek, de többet németül. Melániának magyar volt az anyanyelve, de perfekt német volt. Sőt, még szerbül is tudott. Hermina néni, a nagymamám ott lakott nálunk. Két szoba volt a lakásban, amit béreltünk, az első szobában a nagymama és én aludtunk, és a szüleim külön szobában. A nagymama egy díványon aludt, én meg az ágyban. Hermina is nagyon jól tudott sütni. Nálunk volt egy ilyen nagy doboz, az tele volt aprósüteménnyel. Befőtt is rengeteg volt. Akkorá spejzunk volt, hogy az nem igaz.

Néhai Schlesinger Mihály az én apukám. Az első világháborúban az orosz fronton volt, fogságba esett, hét évig volt ott. Ott kinn beiktatták kommunista érzelműre. Ez abból állt, hogy volt egy férfi, aki szintén kint volt a Szovjetunióban, és amikor jött a strandra, ahol anyukám dolgozott, apukám azonnal elkezdett vele oroszul beszélni. Az apukám, amikor már én emlékszem, textilüzletben dolgozott mint segéd. Szombaton is dolgozott, akkor azt nem volt szabad, hogy egy alkalmazott ne menjen be szombaton. De a zsidó ünnepeken nem kellett, mert zsidó volt a főnök is, a nagyünnepeken bezárták a boltot. Akkor mindenki a templomba ment. Anyukám a strandon a pénztárban dolgozott nyáron. Télen otthon kézimunkázott. Amikor a mamám kint volt a strandon, én ott lubickoltam. Meg játszottam a fiúkkal, meg evezünk, lementünk a másik malomhoz, szórakoztunk.

1924-ben születtem Zalaegerszegen. Nem volt testvérem. Nem zsidó elemibe jártam, az nem volt Zalaegerszegen. [Zalaegerszeg Zala vm. székhelye, lakosainak száma 1920-ban 13 200 fő volt, 1930-ban csak 13 100 fő. A megyei közigazgatási hivatalok székhelye volt itt, ipara (a négy téglagyáron kívül) nemigen volt. Volt 3 polgári iskola a városban – 2 állami és egy római katolikus leánypolgári, volt egy római katolikus tanítóképző, állami reál gimnázium és állami felső kereskedelmi fiúiskola. – A szerk.] Én még a zárdába is jártam iskolába 9 vagy 10 éves koromban. Azért, mert egy ismerős, aki ott lakott velünk együtt, az ott tanított. Aztán polgáriba [lásd: polgári iskola] mentem.

A polgári 14 éves korig volt. Azt hiszem, 15 vagy 16 éves voltam, amikor elmentem varrni tanulni – azért, mert már akkor nem vették fel a zsidó lányokat a kereskedelmibe [Zalaegerszegen nem volt felső kereskedelmi leányiskola, de működött női kereskedelmi szaktanfolyam. Így ért tehát le Zalaegerszegre az 1938:XV. tv. „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” (noha ez nem tartalmazott numerus clausus-elemeket az oktatásban), vagy ha

1939-ben jelentkezett egy tizenéves lány egy vidéki városban kereskedelmi szaktanfolyamra, akkor az 1939:IV. tc. „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”. – A szerk.]. Azt hiszem, három évig tanonckodtam [lásd: ipariskolák]. Utána egy varrodába mentem, Lovasnénak hívták [a főnöknőt], Pécsről került oda férjhez. És annál dolgoztam, varrtam. A varrodába általában nyolcra mentünk, és bizony nekünk kellett ám kitakarítani műszak után! Volt egy mágnes, s a gombostűket, amik napközben lehullottak, avval kellett összeszedni.

Csak neológ családok voltak Zalaegerszegen [Az 1920-as népszámlálás felekezeti adatai szerint Zalaegerszegen 1657 fő vallotta magát izraelita vallásúnak (a város ekkor regisztrált 13 239 főnyi lakosságának 12,5%-a). A Magyar Zsidó Lexikon adatai szerint 1048 fő tartozott az izraelita hitközséghez.

A népszámlálásnál a vallást kérdezték, nem a hitközséghez tartozást. A zalaegerszegi zsidó vallásúak népszámlálás szerinti száma és a Zsidó Lexikon adatai közötti eltérés oka lehet, hogy a hitközség adatai hiányosak voltak, lehet, hogy többen más, akár más településen működő hitközséghez tartoztak, lehet, hogy nem ugyanarra az évre vonatkoznak az adatok. (Ezt sajnos pontosan utólag nem nagyon lehet megállapítani.) – A szerk.]. Dr. Junger Mózes volt a rabbi [Junger Mózes 1921 óta volt Zalaegerszeg főrabbi. – A szerk.]. Volt egy szép nagy templom, közel volt a lakáshoz. Minden pénteken mentem a Gergő bácsival imádkozni.

Ők a szomszédaink voltak, akik odajöttek lakni, mikor megvették a családi házat a nagymamától, a Malvintól. Gergő bácsi nagyon vallásos volt. A postán dolgozott mint adminisztrátor. Jóban voltunk velük, és én bizony mentem minden pénteken a templomba, és gyújtottam gyertyát. Anyám csak nagyünnepekkor. Mert akkoriban kellett bérelni a széket a karzaton [A zsinagógában a nők nem vehetnek a férfiak közé, különválasztott helyen ülnek. – A szerk.], annyian jártak templomba, és ez elég drága volt. De azért a szüleim hüpe alatt esküdtek [lásd: házasság, esküvői szertartás]. Ünnepekkor mindig új ruhát kaptam. Olyan nem volt, hogy ne legyen új ruha. Új cipő, új kalap, új kosztüm. Volt egy zsidó varrónő, és ott lett nekem minden csináltatva.

Valamikor nagyon tudtam imádkozni. Még voltam vizsgán is dr. Junger Mózes főrabbinál, és én annyira jól tudtam, hogy adott nekem 10 pengőt. Anyukám nem ismerte a héber betűket, de minden nap egy fél órát kellett neki felolvasnom. Volt egy héber nyelven írott vallásos könyv, olyan, mint az imakönyv, abból olvastam. Az anyukám meg hallgatta, én meg büszke voltam! Néha megkérdezte, hogy mit is olvasok, és akkor megpróbáltam lefordítani, de én sem értettem ám mindent.

Gyerekkoromban ettünk libát, kacsát. Hát ünnepekre mindig meg volt rendelve egy tízkilós liba, már jó előre. Anyám gondoskodott róla. Elvitte a vágóhoz vágatni [lásd: sakter; étkezési törvények]. Akkor ugye vettek pünkösdre [lásd: sávuot] csirkét. És akkor az én drága nagymamám elment a piactérre, ott tollaztatta, hogy legyen friss toll. De néha, ha jól emlékszem, disznóhús is volt. A Hermina nagyanyám, aki velünk lakott, nem volt olyan nagyon vallásos. A szédereste nálunk nem volt megtartva. Nem volt férfi a háznál, aki le tudta volna vezényelni. Egyszer elvitt apám széderre. Neki volt egy barátja, azok tartottak széderestet, és akkor elvitt apám. Nagyon tetszett nekem, ismertem is a Hágádát, tanultam az iskolában. Az apukám csinált tenderlit Hanukára. Ezen héber betűk voltak, amik szerint bizonyos mennyiségű „pénzt” kellett egymásnak adnunk. Dióban játszottunk, mind a nyolc napon Hanukakor.

A cionizmusról a nagybátyámnál hallottam először. Marcaliban voltam nyaralni a nagybátyámnál, Nándornál [valószínűleg anyja testvéréről, Löbl Nándorról van szó], mert ő oda nősült be [Marcali: Somogy vm.-ben lévő nagyközség, az 1930-as években mintegy 6500 főnyi lakossággal. – A szerk.]. És voltak az állatorvosék, és a fia kiment Izraelbe. És akkor mondták, hogy bizony ott kint, Izraelben [Akkor még: Palesztina. – A szerk.] saját maguk égették a téglát a házhoz. A háború után megfordult az én fejemben is, hogy elmenjek Izraelbe. Amikor fel lehetett iratkozni, az én keresztény férjem azt mondta, hogy menjünk. Mentünk jelentkezni, de aztán sose kaptunk értesítést. De én nagyon féltem, hogy az oroszok majd megint szétválasztanak bennünket. A deportálásból az embernek még megmaradtak ezek a rossz emlékek.

Voltak keresztény barátaim is, de inkább zsidókkal barátkoztam. Volt a barátnőm, Vera, meg a testvérei, Dóra és Zsóka. Közel laktunk egymáshoz, és sokat átjártunk egymáshoz. Az én anyukám az anyjukkal összejárt. Ők is neológok voltak, de a nagyünnepekkor ők is elmentek a templomba. Se az anyjuk nem jött vissza, se az apjuk, se a Zsóka [a deportálásból]. Nekem nem nagyon volt más barátom a háború előtt. Az volt a szórakozásom, hogy felöltöztem, kirittyentettem magam, körömcipőben elmentem sétálni a Fő utcába. Nagy sikerem volt, és nekem ennyi elég is volt.

A háború előtt menyasszony voltam. Egy zsidó tanító, Spitzer Simon, tapolcai fiú volt a vőlegényem. Egy rabbinak a fia. Ő ott volt katona Zalaegerszegen, megkérte a kezemet. Anyámék javasolták – én nem nagyon akartam, de akkor mégis az volt, amit a szülők javasolnak. Mint tanító nem helyezkedhetett el, és akkor feljött ide, Budapestre átképzősnek, esztergályosnak, azt hiszem. Nem nagyon gyakran tudott ő jönni Zalaegerszegre. Akkor anyukám rétest sütött. És egyszer meghívtak oda őhozzájuk, Tapolcára. Ott egy olyan bájos rabbi volt, és a felesége, a Jutka, hát az még bájosabb volt. Hát én kirittyentve mentem oda. Kesztyű, amit a nagymamám horgolt, kalap csináltatva a legnagyobb szalonban. Nagyon meg voltak velem elégedve, úgy néztem ki, mint egy fővárosi dáma.

Amikor vagonírozták [amikor munkaszolgálatra vitték], össze-vissza futott a pályaudvarról, hogy éntőlem elköszönjön. De mire én hazajöttem [a koncentrációs táborból], megnősült. Én írtam még egy levelet, és arra nem kaptam választ. Egyszer csak kapok egy választ, hogy ne írogassak – ezt a nővére írta –, mert megnősült. Nem győzött várni. Egyszer még találkoztam vele.

Zalaegerszegen egyszer csak kijelentették, hogy ekkor és ekkor kell a gettóba menni. Váratlanul ért minket a felszólítás. Először volt a sárga csillag. Emlékszem, nagyon szép kanárisárga anyagból varrtam magamnak „elegáns” csillagot. Én ebből is divatot akartam csinálni!

És akkor egyszer csak 1944 májusában be kellett menni a gettóba. Sokan voltunk ott. Nekünk csak egy konyha jutott. Minden ottmaradt a lakásunkban. Nagy ládáknak volt minden bepakolva, az összes edényünk, gyönyörű étkészlet. Az én nagymamám vett énnekem egy Singer varrógépet, csodálatos volt. Na, az is ottmaradt még a házban. És bizony mindenünk ottmaradt. A gettóból apám kijárt dolgozni egy kertészetbe. Ezt még megengedték. Egy hétig mehettünk templomba is.

Én persze mentem. Aztán utána vittek bennünket a csendőrök. És az én anyukám már tudta... [hogy mi lesz]. Mikor adták a Vörös Pimpernel Zalaegerszegen a moziban, az anyám meg az apám mondták, akasszuk fel magunkat [Báró Orczy Emma (1865–1947) Angliában élő író nő nagysikerű regényét (The Scarlet Pimpernel, megj. 1907) többször is megfilmesítették, ők valószínűleg Korda Sándor 1935-ben készült filmjét látták Leslie Howarddal. Az alaptörténet a francia forradalom

idején játszódik, főhőse egy angol lord, aki bajba jutott francia arisztokratákat menekít külföldre. – A szerk.]. Azt mondtam anyukámnak, én nem bírom magamat fölakasztani. Fialat voltam, hát nem is gondoltam arra, hogy mi vár ránk.

Kivittek bennünket a téglagyárba. Azt mondták, hogy 2 kiló pogácsát vihet magával mindenki. Nem is tudom már, hogy 75 vagy 65 ember lett bevagonírozva egy vagonba. Azt tudom, hogy mondták, hogy többet raktak egy vagonba, mint a lovaknál szokás. Ez, azt hiszem, júniusban volt. A nagybátyám meghalt még a vonaton. [Randolph R. Braham forrásai szerint Zalaegerszegen a város cigánynegyedében – feltehetően inkább cigánytelepről volt szó – lévő két utcában vonták össze a zsidókat. Az ide „összevont” 3209 zsidó között körülbelül 900-an voltak helyi lakosok, a többiek a környező települések lakosai voltak. Deportálásukra 1944. július 4–6. között került sor. (R. L. Braham: A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon, ford. Szentmiklósi Tamás, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.) – A szerk.]

Auschwitzban szálltunk ki. Ott, Auschwitzban először semmit nem dolgoztam. Ez a megsemmisítő tábor volt, innen vitték mindig a legyengülteket a gázba, ezért nem lett rám szám tetoválva. Utána elvittek Bergen-Belsenbe – oda már nem a családommal kerültem –, ott se dolgoztunk.

Aztán a buchenwaldi tábor egy melléktáborában dolgoztam, már nem is tudom, milyen munkát kellett végezni. Onnan sokféle hurcoltak bennünket, amikor szorult a hurok a németek körül. Végül aztán Theresienstadtban szabadultam fel. Az oroszok bejöttek, és elfogták a németeket, minket tényleg felszabadítottak. Az egyik műhelybe bementem, ott zsidó fiúk voltak. És akkor megemelt egy kosarat az egyik, és adott egy sóskiflit. Akkor egyszer húst is kaptam.

És másnap megettem, és attól én olyan beteg lettem! Akkor a Lili, aki szintén zalaegerszegi volt, és még Auschwitzban jóban lettünk, szerzett, én nem tudom, honnan, keserűsöt. Két téglát összeállítottunk, és azon pirítottuk a kenyeret. Valahogy rendbe jöttem, az ember sok mindent kibír!

Aztán hogy mi lett velük, azt nem tudom. Hoztak ezek az oroszok nekünk gerslit [A gersli hántolt és párolt árpszem, malomipari termék. – A szerk.]. Kondérra valót. Kíéhezettünk ettük-ettük. Egész éjjel futkostunk a vécére. Még az volt a szerencse, hogy nem dögöltünk meg. Na most akkor volt az orvosi vizsgálat. Azt mondja nekem az egyik magyar orvos, hogy nem volna jobb, ha itt maradna egy kicsit a kórházban. Mondom, hogy nem, nem, én azt már tudom, hogy édesanyám nem él, de apám biztosan él. Tévedtem. Egyedül maradtam. Megérkeztünk a Keleti pályaudvarra. Ott a Keleti pályaudvarnál adtak szilvás gombócot mindenkinek, aki lágerből jött. Így kerültem én haza, illetve Budapestre.

Az első férjem zsidó volt. Neuwald Imrének hívták. Otthon, Zalaegerszegen ismerkedtem meg vele, de hogy minek, azt nem tudom, mert jót nem éltem mellette. A bátyja hozott össze bennünket. Azt mondta nekem, hogy őneki van egy öccse; „magának olyan jó dolga lesz, hogy még hideg vízbe se kell tennie a kezét”, mondta. Imre itt élt Pesten, a bátyja volt zalaegerszegi. De eredetileg Keszthelyről származtak. Imre ószeres volt. Azt hiszem, 1946-ban volt az esküvő. Itt, Budapesten a Nagy Fuváros utcában [zsinagógában]. Azt hiszem, három és fél évig éltünk együtt. Aztán meghalt rákban. Szinte végig beteg volt, én meg ápoltam, ő dolgozni se tudott. Rossz idők voltak.

A második férjem, Fehér József nem volt zsidó. De nagyon boldogan éltünk, nagyon szerettük egymást. 1926-ban született. Ő két évvel volt fiatalabb, mint én. Mezőtúri volt. [Mezőtúr Jász-Nagykun-Szolnok vm.-i város, ekkoriban, az 1920-1930-as években 27 000 fő körül ingadozott a lakosság lélekszáma. – A szerk.] Úgy találkoztam vele, hogy ott, ahol mi laktunk, az első emeleten lakott albérletben. Azért maradtunk aztán később is ebben a lakásban, mert a férjem nagy autómádó volt, és itt volt a garázs. Villanyszerelő volt.

Aztán később a Rákos menti ÁFÉSZ-nél anyagbeszerző lett. Aztán a földalattinál is dolgozott mint villanyszerelő. A háború után nem foglalkoztam a zsidósággal. Nem hiányzott. Énnekem az életemet ő töltötte ki. De a szívem az mindig zsidó volt. És maradt is. Nem léptem be a pártba. A férjem sem. Mi nem is politizáltunk a férjemmel. A politika minket nem érdekelt. Boldogok voltunk.

A háború után első munkahelyem a Lapterjesztő volt. Ott kartonkezelő voltam. Mi vezettük fel a kartonra, hogy ilyen újságból ennyit kér az újságos ott vidéken, abból annyit. Körülbelül másfél évet dolgoztam csak ott, akkor az megszűnt. Utána kerültem a Rózsa utcai közértbe eladónak. És eljött a férjem, és hát egy ilyen munkahelyen a férfi is tegezi a kollégáját. Meghallotta a férjem, és közölte, na, ide többet nem mész. Egyszerűen féltékeny lett. Akkor elmentem, a Kodály köröndnél is volt egy nagy közért, oda.

Én a csokoládérészlegnél voltam. Aztán utána a Május 1. úti ruhagyárban dolgoztam. Ott gombot varrtam. Utána pauza, és aztán kerültem a Medimpexhez. Én ott valóban jól éreztem magam. Mint liftes kerültem be. És utána aztán már fölvittek a gyógynövényosztályra, ott dolgoztam mint vezető a gyógynövényraktárban. Nyugdíjba az Auróra rendelőintézetből mentem. Ott be voltam osztva orvosírnoknak. De amikor hiányzott egy asszisztensnő, akkor beraktak. Szóval elég mozgalmas munkakörökben dolgoztam!

A háború után Annus néniel meg a férjével, Guszti bácsival tartottam a kapcsolatot. Annus néni lányát Győrszentivánról deportálták a kislányával együtt. Annus néninél nem volt szabad mondani a deportálást, mert azt mondta a Guszti bácsi, ő katonatiszt volt, nem zsidó, hogy nem tudtam menteni már az Annus néni lányát, örültem, hogy Annust el tudtam dugni.

A Jenő nagybátyám is túlélte. Az első felesége meghalt ott kint [a koncentrációs táborban]. Ő amikor hazajött, először Zalaegerszegre ment, aztán megnősült. Ő lovakkal foglalkozott a háború előtt is és aztán utána is. Vett magának lovat, és futtatta az ügetőn. Nagyon jól futott a lova a versenyeken. Jenőnek volt sofőrje, kocsija, minden.

Aztán a sors úgy hozta, hogy mióta egyedül vagyok, egyre inkább zsidónak érzem magam. Minden második hónapban kapok krumplit, hagymát, két szardíniát, fűgét, datolyát, narancsot, egy tábla csokoládét, lisztet, cukrot, tojást, mindent. Először, nagyon-nagyon régen még kaptam meleg ételt is minden nap. És kóser ételt hoztak, de vackot. Ezt lemondtam. A hidegcsomag jár minden olyan zsidónak, akinek anyagilag vagy a helyzete ezt szükségessé teszi. Jól esik a gondoskodás. Megnézem a zsidó műsorokat a tévében, és meghallgatom a rádióban is, ami erről szól. Amióta ágyhoz vagyok kötve, csak ez az én szórakozásom.